

Zingenteere vergelijkenderwijs

Marijke De Belder & Guido Vanden Wyngaerd

1 Introductie

Grootaers (1948) bespreekt de geografische verspreiding van een constructie die hij het Limburgse gerundium noemt.

(1) Al zingenteere kwamen ze binnen.

Aan het einde van zijn stuk suggereert Grootaers dat vormen als *spelenteere*, *lo-penteere* verkorte vormen zouden kunnen zijn van *spelenderwijs*, *lopenderwijs*, etc. In deze bijdrage willen we de intuïtie van Grootaers tegen het licht houden, en er de syntactische implicaties van bespreken.

We onderzoeken eerst de eigenschappen van het achtervoegsel *-erwijs* in het Nederlands. We tonen aan dat bijwoorden op *-erwijs* in vier verschillende betekenis categorieën vallen: evaluatief bijwoord, bijwoord van alethische modaliteit, bijwoord van duratief aspect, en bijwoord van wijze. Die vier categorieën corresponderen met vier verschillende syntactische posities in de hiërarchie van Cinque (1999). De vier betekenis categorieën vertonen ook verschillend syntactisch gedrag. Vervolgens tonen we aan dat de Limburgse vormen op *-entere* overeenkomen met slechts één van de vier categorieën, met name het bijwoord van duratief aspect. We betogen verder ook dat deze vormen bijwoorden zijn en geen flexievormen van het werkwoord.

2 Betekenissen en syntaxis van *-erwijs*

Het suffix *-erwijs* vormt adverbia op basis van adjectieven en tegenwoordige deelwoorden. Een aantal voorbeelden worden gegeven in (2):¹

¹Beschrijvingen van de betekenis en de diachronie van *-erwijs* en zijn Duitse tegenhanger *-erweise* zijn te vinden in De Haas & Trommelen (1993); Heinle (2004); Van de Velde (2005); Diepe-

(2)	opvallenderwijs	merkwaardigerwijs
	verrassenderwijs	gelukkigerwijs
	volgenderwijs	ongelukkigerwijs
	lachenderwijs	toevalligerwijs
	vergelijkenderwijs	enigerwijs
	verhalenderwijs	logischerwijs
	spelenderwijs	redelijkerwijs
	gebiedenderwijs	gelijkerwijs
	sluipenderwijs	mogelijkerwijs
	vragerwijs	noodzakelijkerwijs
	schertsenderwijs	begrijpelijkerwijs
	spottenderwijs	menselijkerwijs
	sluipenderwijs	billijkerwijs
	zingerwijs	natuurlijkerwijs
	gaanderwijs	normalerwijs

Deze voorbeelden tonen de twee soorten basissen waaraan *-erwijs* zich kan hechten: tegenwoordige deelwoorden (linkerkolom) en adjectieven (rechterkolom).

Wat de betekenis betreft, kunnen we vier categorieën onderscheiden. Die corresponderen met vier specifieke posities in de syntactische hiërarchie van adverbia voorgesteld in Cinque (1999).

(3) Mood_{eval} > ... > Mod_{ALnecessity} > Mod_{ALpossibility} > ... > Asp_{progressive} > ... > Voice

In wat volgt bespreken we deze betekenissen, en tonen we aan dat ze behalve een betekenisverschil ook verschillend syntactisch gedrag te zien geven.

2.1 Evaluatief bijwoord

De eerste betekenis categorie is die van een evaluatief bijwoord (Mod_{eval}), waarbij het bijwoord een evaluatie uitdrukt door de spreker van de zinsinhoud (Cinque, 1999, 84). Voorbeelden hiervan zijn de bijwoorden *ongelukkigerwijs*, *merkwaardigerwijs*, *verrassenderwijs*, *interessanterwijs*, *begrijpelijkerwijs*, *paradoxalerwijs*, etc.

(4) Ongelukkigerwijs duurde het dertig jaar voor de identiteit van de reus be-
veen (2011, 2012); Elsner (2015).

kend werd.

Deze betekenis is te parafaseren als 'De spreker vindt het ongelukkig, merkwaardig, etc. dat *p*'. In het Nederlands is ook een parafrase met *genoeg* beschikbaar:

- (5) Ongelukkig genoeg duurde het dertig jaar voor de identiteit van de reus bekend werd.

Barbiers (2001) noemt dit het hulp-*genoeg*, omdat het in een reeks opzichten afwijkt van het *genoeg* dat adjectieven modificeert (bv. *groot genoeg*, zoals het ontbreken van argumentsstructuur (PP met *voor*, *om*-zin).

Dat *genoeg* en *-erwijs* iets gelijkaardigs doen blijkt ook uit het feit dat ze niet met elkaar combineerbaar zijn:

- (6) *Paradoxalerwijze genoeg blijkt dat hoe minder uren je werkt, hoe meer je gedaan krijgt.

Niet alle evaluatieve bijwoorden hebben *genoeg* of *-erwijs* nodig, zoals bv. *gelukkig*, dat een minimaal contrast vormt met *ongelukkig*.

- (7) a. Gelukkig kwam hij op tijd.
b. *Ongelukkig kwam hij te laat.

2.2 Bijwoord van alethische modaliteit

Een tweede categorie is die van de alethische modaliteit ($\text{Mod}_{\text{ALnecessity}}$ en $\text{Mod}_{\text{ALpossibility}}$), die bv. uitgedrukt wordt door bijwoorden als *noodzakelijkerwijs* en *mogelijkerwijs*. Maar ook andere bijwoorden lijken in deze categorie te vallen, zoals *logischerwijs*, *redelijkerwijs*, *natuurlijkerwijs* en *normalerwijs*. Alethische modaliteit onderscheidt zich daarin van epistemische dat epistemische modaliteit gaat over de gevolgtrekkingen en oordelen van de spreker (zoals in (8)), terwijl alethische modaliteit (zoals in (9)) iets zegt over wat noodzakelijk, mogelijk, logisch, redelijk, etc. waar is of het geval is, los van het oordeel daarover van de spreker.

- (8) Haar vliegtuig moet nu wel geland zijn.
(9) a. Een driehoek heeft noodzakelijkerwijs drie hoeken.
b. Een driehoek is mogelijkerwijs gelijkzijdig.
c. Dat kan je redelijkerwijs afleiden uit de voorbeelden.

De bijwoorden van alethische modaliteit zijn, in tegenstelling tot de evaluatieve, niet te parafaseren met *genoeg*. Daarentegen is het suffix wel gewoon weglaatbaar:

- (10) a. Een driehoek heeft noodzakelijk (*genoeg) drie hoeken.
- b. Een driehoek is mogelijk (*genoeg) gelijkzijdig.
- c. Dat kan je redelijk (*genoeg) afleiden uit de voorbeelden.

Dat het om twee verschillende categorieën gaat blijkt verder ook uit het feit dat de evaluatieve bijwoorden slecht met elkaar combineerbaar zijn, terwijl evaluatieve en alethische dat wel zijn:

- (11) a. ?*Het duurde verrassenderwijs ongelukkigerwijs dertig jaar voor de identiteit van de reus bekend werd.
- b. Een driehoek is interessanterwijs mogelijkwijs gelijkzijdig.

Ook volgorde restricties bevestigen de hiërarchie van Cinque in (3). Zo kan de volgorde van de twee bijwoorden in (11b) niet omgekeerd worden:

- (12) *Een driehoek is mogelijkwijs interessanterwijs gelijkzijdig.

2.3 Bijwoord van duratief aspect

De derde betekenis, die we toeschrijven aan het hoofd $Asp_{progressive}$ in de hiërarchie van Cinque, treffen we uitsluitend aan bij de afleidingen op basis van een tegenwoordig deelwoord. Hij kan geparafraseerd worden als *al V-end* of met het voegwoord *terwijl*.

- (13) a. (Al) zingenderwijs kwam Mathilde de trap af.
- b. (Al) zingend kwam Mathilde de trap af.
- c. (*?Al) terwijl ze zong kwam Mathilde de trap af.

Deze zinnen drukken een gelijktijdigheid van twee handelingen uit: op elk moment dat Mathilde de trap afkwam, was zij aan het zingen. In de eerste twee gevallen van (13) is *al* optioneel mogelijk. Dat *al* komt nooit voor bij de overige soorten bijwoorden (evaluatieve, modale of van wijze), zelfs al zijn ze van onvoltooide deelwoorden zijn afgeleid.

- (14) a. (*Al) verrassenderwijs kwam Dennis goed voorbereid naar de les.
- b. Een driehoek heeft (*al) noodzakelijkerwijs drie hoeken.

- c. (*Al) subtielerwijze liet hij merken dat die uitkomst hem niet beviel.

Een contrast tussen de deelwoorden en de bijwoorden van duratief aspect is dat de bijwoorden geen elementen van de verbale argumentsstructuur of modifi-ceerders van het ingebedde werkwoord bij zich kunnen hebben. Onvoltooide deelwoorden kunnen dat wel:

- (15) a. Luidkeels de Brabançonne zingend liepen ze de heuvel op.
b. Op zijn tanden bijtend reed hij de heuvel op.
c. Vreselijk brullend tegen zijn vader liep hij het huis uit.
d. Urenlang spelend brachten de kinderen hun zomer door op het strand.
- (16) a. *Luidkeels de Brabançonne zingenderwijze liepen ze de heuvel op.
b. *Op zijn tanden bijtenderwijs reed hij de heuvel op.
c. *Vreselijk brullenderwijs tegen zijn vader liep hij het huis uit.
d. *Urenlang spelenderwijs brachten de kinderen hun zomer door op het strand.

2.4 Bijwoord van wijze

De vierde betekenis is een bepaling van wijze. In de hiërarchie in (3) is dit de categorie Voice of Wijze (Cinque, 1999, 102). Cinque merkt op dat de relatie tussen de categorie passief (*Voice*) en de bijwoordelijke bepaling van wijze niet evident is. Dat voor beide categorieën in het Nederlands de term 'wijze' gebruikt wordt is in het licht van zijn stelling mogelijk geen toeval. Het bijwoord is te parafaseren in een PP met *op ... wijze*. In deze categorie is het suffix vrijwel altijd weglaatbaar:

- (17) a. Subtielerwijze liet hij merken dat die uitkomst hem niet beviel.
b. Op subtiele wijze liet hij merken dat die uitkomst hem niet beviel.
c. Subtiel liet hij merken dat die uitkomst hem niet beviel.
- (18) a. De belastingverhoging werd sluipenderwijs doorgevoerd.
b. De belastingverhoging werd op sluipende wijze doorgevoerd.
c. De belastingverhoging werd sluipend doorgevoerd.

Sommige bijwoorden kunnen in meer dan een categorie voorkomen. Zo kan *spelenderwijs* een bijwoord van wijze zijn (met een betekenis *op spelende wijze*, d.w.z. zonder moeite), of een uitdrukking van duratief aspect (*al spelend*):

- (19) De kinderen leren hier spelenderwijs een vreemde taal.

Logischerwijs moet het nu mogelijk zijn om een zin te maken met de vier verschillende soorten bijwoorden:

- (20) Interessanterwijs kan je redelijkerwijs rekenenderwijs uit de premissen nauwkeurigerwijs de conclusie afleiden.

3 *-entere*

Vergelijken we nu het Limburgse *-entere* met de verschillende soorten bijwoorden op *-erwijs*, dan blijken de vormingen op *-entere* slechts met een subklasse van deze bijwoorden te corresponderen, nl. die van duratief aspect.² Immers, van de betekenissen die we besproken hebben in sectie 2 hebben de vormen op *-entere* alleen de derde, nl. die van *al V-end*. Goossens (1996) wijst erop de betekenis van *al*+gerundium in (1) te parafaseren is als 'terwijl ze zongen', wat precies dezelfde betekenis is als die van de bijwoorden op *-erwijs* in hun derde betekenis. Net als deze subklasse hecht het zich alleen aan werkwoorden, en zin ze combineerbaar met *al* (zie bv. (1) hierboven).

Grootaers (1948) noemt vormen met het Limburgse suffix *-entere* gerundia. Hij beschouwt ze met andere woorden als flexievormen van het werkwoord. In dezelfde trant noemt Schelberg (1986) vormingen op *-entere* in het Sittards onvoltooide deelwoorden, waarvan hij zegt dat er twee soorten zijn, nl. diegene die eindigen op *-ent* en diegene op *-entere*. Toch is er een observatie, die Schelberg trouwens zelf maakt, die op gespannen voet staat met de aanname dat de vormen op *-entere* flexievormen van het werkwoord zijn, en die eerder wijzen op een categoriale status van bijwoord. De observatie is dat de Limburgse vormen op *-entere* niet als adjectief gebruikt kunnen worden. Deze beperking geldt zowel voor predicatief als voor attributief gebruik.

Zoals hierboven al gezegd, is Schelbergs analyse dat de vorming van het onvoltooid deelwoord op twee manieren kan gebeuren, nl. door suffigering met *-t*, of door suffigering met *(den)tere*.³

²Er is enige vormvariatie in de manier waarop dit suffix gerealiseerd wordt in de verschillende dialecten waar het voorkomt. In de context van deze bijdrage maken we hiervan abstractie, en noteren we het als *-entere*, in navolging van Grootaers.

³De lange vorm van het suffix komt voor bij monosyllabische werkwoorden, de korte elders. Mogelijkerwijs is de vorm van het suffix *-entere*, en hecht het zich aan het onvoltooid deelwoord (iets wat gesuggereerd wordt door vormen als *goandentere* en *sjloandentere*). In dat geval zou een vorm als *brullentere* een reductie kunnen zijn van *brullend-entere*.

- (21) brulle brullent 'brullen'
 rouke roukent 'roken'
 vlouke vloukent 'vloeken'
- (22) gaon gaondentere 'gaan'
 sjlaon sjloandentere 'slaan'
 brulle brullentere 'brullen'
 vlouke vloukentere 'vloeken'

Schelberg stelt vast dat de deelwoorden in (21) als (attributieve) adjectieven kunnen voorkomen, maar niet die in (22):

- (23) a. ei brullent kènjt
 een brullend kind
 'een huilend kind'
- b. *ei brullentere kènjt
 een brullend kind

Dit contrast wijst er voor ons op dat de Limburgse vormen op *-entere* geen gerundia of onvoltooide deelwoorden zijn, maar bijwoorden, zij het met een veel beperktere distributie dan de bijwoorden op *-erwijs*. De Nederlandse vormen op *-erwijze* geven trouwens hetzelfde contrast te zien met het onvoltooid deelwoord: de bijwoorden op *-erwijs* kunnen niet attributief adjectief gebruikt worden, het onvoltooid deelwoord wel.

- (24) a. *een spelenderwijze oplossing
 b. *een spelenderwijze Mathilde
 c. *Die oplossing was spelenderwijs.
 d. *Mathilde was spelenderwijs.
- (25) a. een spelend kind
 b. *Het kind is spelend.

Opmerkelijk is verder dat geen van beide als predicatief adjectief gebruikt kunnen worden. Dat hoeft uiteraard geen verwondering te wekken voor het bijwoord, maar is wel opvallend voor het onvoltooid deelwoord.

4 Conclusie

Het uitgangspunt van deze bijdrage was de suggestie van Grootaers (1948) dat vormen als *spelenteere*, *lopenteere* verkorte vormen zouden kunnen zijn van bijwoorden van het type *spelenderwijs*, *lopenderwijs*. We hebben hierboven bevestigd dat deze aanname verdedigbaar is vanuit de vaststelling dat vormen als *spelenteere* inderdaad bijwoorden zijn (en dus geen flexievormen van het werkwoord). Wel hebben we erop gewezen dat de bijwoorden op *-erwijs* vier verschillende functies in de adverbiale hiërarchie van Cinque kunnen vervullen: evaluatief bijwoord, bijwoord van alethische modaliteit, bijwoord van duratief aspect, en bijwoord van wijze. De Limburgse vormen zijn daarentegen beperkt tot de functie van bijwoord van duratief aspect.

Referenties

- Barbiers, Sjef. 2001. *Is vreemd genoeg* genoeg? In Bernardus Dongelmans, Josine Lalleman & Olf Praamstra (eds.), *Kerven in een rots. Opstellen over Nederlandse taalkunde, letterkunde en cultuur, aangeboden aan Jan W. de Vries bij zijn afscheid als hoogleraar Dutch Studies aan de Universiteit Leiden*. 15–28. Leiden: SNL.
- Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- De Haas, Wim & Mieke Trommelen. 1993. *Morfologisch handboek van het Nederlands*. 's Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Diepeveen, Janneke. 2011. *Interestingly, interessanterweise, interessant genoeg: De vorming van evaluatieve bepalingen in het Nederlands vanuit contrastief perspectief*. *Lage Landen Studies* 2. 195–220.
- Diepeveen, Janneke. 2012. *Modifying words: Dutch adverbial morphology in contrast*. Berlin: FU Berlin dissertation.
- Elsner, Daniela. 2015. Adverbial morphology in German: Formations with *-weise/-erweise*. In Karin Pittner, Daniela Elsner & Fabian Barteld (eds.), *Adverbs: Functional and diachronic aspects*. 101–132. Amsterdam: John Benjamins.
- Goossens, Jan. 1996. Over Limburgse dialectologie. In Jan Goossens & H.H.A. Ton van de Wijngaard (eds.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*. v–xi. Hasselt/Maastricht: Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde/Vereniging Veldeke Limburg.

- Grootaers, Jan. 1948. Het verspreidingsgebied van het Limburgse gerundium. In Karel Peeters & Robert Roemans (eds.), *Miscellanea J. Gessler*. 561–565. Antwerpen: Govaerts.
- Heinle, Eva-Maria. 2004. *Diachronische wortbildung unter syntaktischem aspekt. Das adverb*. Heidelberg: Winter.
- Schelberg, P.J.G. 1986. *Woordenboek van het Sittards dialect*. Amsterdam: Rodopi.
- Van de Velde, Freek. 2005. Exaptatie en subjectificatie in de Nederlandse adverbiale morfologie. *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 58. 105–124.